

MIKKO HEIKKILÄ

Varhaissuomen äännehistorian kronologiasta

Johdanto

Artikkelini käsittelee varhaissuomessa tapahtuneiden äänteenmuutosten relatiivista ja absoluuttista kronologiaa varhaissuomen ajalta olevien kielenmuistomerkkien toimiessa tutkimusaineistonani. Varhaissuomeksi kutsutaan todennäköisesti rautakauden alkupuolella puhutun myöhäiskantasuomen ja uuden ajan ensivuosisatoihin ajoittuvan vanhan kirjasuomen väliin sijoittuvaa läntistä pohjoisitämerensuomalaista kielimuotoa (ks. esim. Ikola 1984, 111–114; Lehtinen 2007, 168). Varhaissuomen aika osuu siten osittain yhteen Suomen keskiajan (n. 1200–1540 jaa.) kanssa. Kielimuodon nimeä varhaissuomi on käytetty Heikki Ojansuun (k. 1923) ajoista lähtien (Ojansuu 1926 [1922], 37).

Suomen kielen historian yleisesityksissä näkee todettavan, ettei varhaissuomen ajalta ole suomeksi kirjoitettuja kielenmuistomerkkejä, koska suomea alettiin kirjoittaa vasta 1540-luvulla (esim. Lehtinen 2007, 168). On totta, että vanhimmat (säilyneet) suomeksi kirjoitetut yhtenäiset tekstit ovat vasta 1540-luvun alusta (ks. esim. Jussila 1998, 319)¹, mutta totta on tunnetusti myös, että keskiaikaisissa asiakirjoissa esiintyy suuri määrä suomen kielen sanoja paikan- ja henkilönnimissä. Näiden sanojen lukumäärä lasketaan tuhansissa (Ikola 1984, 112), ja niistä voidaan lukea paljonkin vanhaa kirjasuomea varhaisemman suomen kielen (~ läntisten pohjoisitämerensuomalaisten murteiden) äännehistorian kulusta, kuten jo alan pioneeri Ojansuu osoitti.² Kun vanhan kirjasuomen

1 Käsky kirkonmenojen keskeisten osien toimittamiseen ja ylöskirjaamiseen kansankielellä annettiin jo 1400-luvulla (Ikola 1984, 115–116; Vahtola 2003, 85). Kaisa Häkkinen ja Erkki Tuppurainen (2014, 14–15) ovat todenneet, että ”suomenkielinen messutraditio vakiintuneine sanamuotoineen oli ehtinyt juurtua jo ennen vuoden 1541 [messu]uudistusta niin syvään, että myöhempiä tekstejä uskallettiin korjailta sen perusteella”.

2 Läheskään aina ei kyse ole yksittäisistä perusmuotoisista sanoista, vaan joukossa on myös useamman suomenkielisen sanan jaksoja eri taivutusmuodoissa kuten *Heyki Heyki-læ-sta Kuri-ttu-la-n kylæ-stæ* Maskusta vuodelta 1427 (DF nro 1850). En siksi voi yhtyä Osmo Ikolan (1984, 112) väitteeseen, etteivät keskiajan kielenmuistomerkit ”anna mitään tietoa muoto-opin ja lauseopin seikoista”.

tutkimukselle tärkeän teoksen *Vanhat sanat: Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä* (Jussila 1998) mukaan esimerkiksi sanojen *mäki*, *saari* ja *taipale* vanhimmat esiintymät ovat vuosilta 1544 (*mäki*), 1548 (*saari*) ja 1745 (*taipale*), keskiaikaisen lähdeaineiston mukaan ottaminen vanhentaa esimerkkisanojen dokumentoitua historiaa merkittävästi. Suorittamani *excerptio* mukaan kyseisten sanojen varsinaiset ensiesiintymävuodet ovat seuraavat: *mäki* (*Rænthæmækj*) 1303, *saari* (*Saris*) 1295 ja *taipale* (*Taypale*) 1234 (DF nro 81, 219, 240). Sama pätee myös joihinkin yhdyssanoihin. Esimerkiksi yhdyssanan *valtameri* vanhin atestaatio onkin jo 17.4.1419 päivätyssä, alkuperäisenä säilyneessä asiakirjassa (SDHK nro 19266) eikä vasta vuodelta 1681 (Jussila 1998, 292). Hyvä esimerkki keskiaikaisen lähdeaineiston suomen sanojen kirjallista historiaa pidentävästä vaikutuksesta on myös *saniainen*, joka esiintyy appellatiivina Elias Lönnrotilla vuonna 1860, mutta paikannimen osana jo vuodelta 1326 olevassa asiakirjassa (SSA s.v. *sananjalka*; DF nro 344).

Vaikka varhaisuomen tutkimisen kannalta lupaavan keskiaikaisen asiakirja-aineiston olemassaolo on ollut tiedossa, aineistoa ei ole läheskään täysimääräisesti hyödynnetty. Kaisa Häkkinen (2001) on aiheellisesti kehottanut tutkimaan, miltä keskiaikainen suomi kuulosti (ks. myös Bentlin 2008, 46; 2011, 16–20), sillä varhaisuomen läpikäymän äännekehityksen relatiivinen ja absoluuttinen kronologia tunnetaan puutteellisesti – huommin kuin jo ennen ajanlaskun alkua puhutun, kokonaan rekonstruoidun keskikantasuomen äännehistorian kronologia, jota on tutkittu 2000-luvulla paljonkin (esim. Kallio 2007; Heikkilä 2013, 2014a). Ei ihme, sillä varhaisuomea on tutkittu vähän (Bentlin 2008, 46; Häkkinen 2014, 389). Heikki Ojansuun jo sata vuotta sitten esittämään kysymykseen ”[m]illaista suomea puhuttiin keskiaikana?” ei ole vastattu läheskään tyhjentävästi (Bentlin 2008, 46). Osittain dokumentoidun varhaisuomen läpikäymien äänne- ja muutoskronologia ajassa ja paikassa pystyttäneen kuitenkin selvittämään vähintään yhtä hyvin ja tarkasti kuin kokonaan rekonstruoidun keskikantasuomen äänne- ja muutoskronologia. Kirjoitukseni tarkoitus onkin toimia uutena kontribuutiona varhaisuomen jo kauan sitten alkaneeseen mutta jo pitkään vähäiseen tutkimukseen.

Tutkimusaineistoni on keskiajalta ja uuden ajan alusta eli vanhinta olemassa olevaa kirjallista aineistoa suomen kielestä. Suomea koskeva keskiaikainen asiakirja-aineisto on nykyään suurelta osin saatavilla myös sähköisessä muodossa. Digitaaliset tietokannat mahdollistavat tätä nykyä laajojen aineistojen aiempaa tehokkaamman ja systemaattisemman tutkimisen, vaikka myös manuaalinen poiminta on edelleen tarpeen. Olen kirjoitustani varten käynyt läpi Suomea (~ Ruotsin Itämaata) koskevan keskiaikaisen lähdemateriaalin painetuissa julkaisuissa *Finlands medeltidsurkunder* (FMU) ja *Turun tuomiokirkon Mustakirja* eli *Registrum Ecclesiae Aboensis* (REA) sekä elektronisissa tietokannoissa *Diplomatarium Fennicum* (DF) ja *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev* (SDHK). Myös *Nimiarkiston* paikannimikokoelmat ovat primaarilähteenäni. Keskeinen sekundaarilähde on *Suomalainen paikannimikirja*.³

3 Itämerensuomalaisia appellatiiveja ja propreja esiintyy myös keskiaikaisissa venäläisissä ja baltialaisissa lähteissä (ks. esim. *Heinrici chronicon Livoniae*; Grünthal 1997, 12–23; Saarikivi 2007), mutta ne eivät ole varhaisuomea sanan varsinaisessa merkityksessä.

Käsittelen kirjoituksessani useimpia varhaisuomessa tapahtuneita ääntenmuutoksia, mutta kirjoitukseni keskeisimmän osan muodostavat ääntenmuutosten $\delta > l$ ja $\delta > r$ ajoitus ja paikannus. Tutkimuskysymykseni ovat lyhyesti ilmaistuna nämä: mitä, missä, milloin? Koska se, **mitä** ääntenmuutoksia varhaisuomessa tapahtui, tunnetaan aiempien tutkijasukupolvien työn ansiosta varsin hyvin, joskaan ei aukottomasti, tämän artikkelini varsinaiset tutkimuskysymykset ovat **missä** päin maata kyseiset ääntenmuutokset ensimmäiseksi tapahtuivat ja ennen kaikkea **milloin** ne saivat alkunsa.

Ääntenmuutosten $\delta > l$ ja $\delta > r$ ajoitus ja paikannus

Osassa suomen länsimurteita tapahtuneen ääntenmuutoksen $\delta > l$ ajoituksesta ovat kirjoittaneet mm. Pertti Virtaranta (1958), Martti Rapola (esim. 1966), Terho Itkonen (1972) ja Petri Kallio (2013) (ks. myös Heikkilä 2014a, 210–211, 213). Virtaranta ja Rapola ajoittavat kyseisen ääntenmuutoksen viimeistään 1200-luvulle, Itkonen 1000-luvulle, kun taas Kallio (2013, 270) vasta 1600–1700-luvuille. Ääntenmuutoksen $\delta > r$ Kallio (2013, 266) ikää kahteen 1900-luvun alun lähteeseen viitaten aikaisintaan 1700-luvulle. Mielestäni Kallio siirsi ääntenmuutoksen $\delta > l$ ajoitusta oikeaan suuntaan sitä Virtarannan, Rapolan ja Itkosen jäljiltä myöhentäessään, mutta liikaa. Itse ajoitan sekä ääntenmuutoksen $\delta > l$ että $\delta > r$ synnyn myöhäiskeskiajalle, ensiksi mainitun hieman varhaisemmaksi kuin viimeksi mainitun. Esitän seuraavaksi tästä todisteita.

Ääntenmuutokset $\delta > l$ ja $\delta > r$ on ensinnäkin mahdollista kytkeä muiden varhaisuomen läpikäymien ääntenmuutosten relatiiviseen kronologiaan. Toiseksi ajoitettujen todistusvoimaisten kirjoitusmuotojen perusteella ääntenmuutoksille $\delta > l$ ja $\delta > r$ voidaan asettaa sekä *terminus post quem* että *terminus ante quem*.

Suomen kielen länsimurteiden varhaishistoriassa tapahtui ääntenmuutos(sarja), jossa soinniton klusiili (*p, t, k*) ensin muuttui homorgaaniseksi soinnilliseksi frikatiiviksi ($*\beta, \delta, \gamma$) soinnillisen konsonantin edellä (Lehtinen 2007, 191–193). Näin syntyneistä soinnillisista frikatiiveista $*\beta$ ja γ sittemmin aina vokaaliutuivat (esim. *sepra* >> *seura*, *kakla* >> *kaula*), kun taas δ vokaaliutui säännöllisesti vain *r*:n edellä (esim. *petra* >> *peura*). Muiden soinnillisten konsonanttien edellä se murteittain joko vokaaliutui tai muuttui *l*:ksi tai *r*:ksi ääntenmuutoksissa $\delta > l$ ja $\delta > r$ (esim. *latva* > *ladva* > *lalva*, *larva*).

Ääntenmuutoksen $\delta > r$ on täytynyt tapahtua myöhemmin kuin edellä mainittujen soinnillisten frikatiivien vokaaliutumisen *r*:n edellä. Tästä todistavat yhdessä appellatiivit *petra* > $*pe\delta ra$ > *peura* ($**perra$) ja *tetri* > $*te\delta ri$ > *teeri/teiri* sekä attestoidut saman murrealueen paikannimet *Teriranta* (vrt. *Teeriniemi*) Turussa vuonna 1416 ja Ruskon *Hydenwainio* 'Hiidenvainio' samaisessa asiakirjassa (SDHK nro 18661). Koska *teeri* on länsimurteissa pitkän *e*-vokaalin sisältävässä äänneasussa *teeri* (SSA s.v. *teeri*), tarkoittaa se, että ääntenmuutos /*e*/ > /*ie*/ edelsi konsonantin vokaaliutumista (Rapola 1966, 357–358), mikä puolestaan edelsi ääntenmuutosta $\delta > r$.

Mitä ääntenmuutosten $\delta > l$ ja $\delta > r$ relatiiviseen kronologiaan tulee, huomattakoon, että niiden on täytynyt tapahtua myöhemmin kuin δ :n kato painottoman tavun jälkeisestä

tavusta (esim. **pataða* > *pataa*, ***patada*; **valkeða* > *valkea/valkia/valkee*, ***valkeda*; **hakeða* > *hakea/hakia/hakee*, ***hakeda*), koska painottoman tavun jälkeinen *ð* ei ole niihin osallistunut (*pataa* eikä ***patala* tai ***patara*; *valkea* jne. eikä ***valkela* tai ***valkera*; *hakea* jne. eikä ***hakela* tai ***hakera*). Milloin *ð*:n kato kyseisestä äänneasemasta sitten tapahtui? Yhtäältä *-*eða*-loppuisten adjektiivien kolmannessa tavussa aikoinaan esiintyneestä *ð*:stä ei tietääkseni ole jälkeäkään keskiaikaisessa aineistossa (esim. *Korkekoschi* 'Korkeakoski' Huittisissa v. 1419 ja *Valckiakåski* 'Valkeakoski' v. 1420 [DF nro 1650; SDHK nro 19266]). Toisaalta pyhärantalaisesta nimestä *Ihode* (< *Ihodhe* v. 1454 < **Iho(i)ðen* (mon. gen.) *kylä* 'Thojen kylä') (*Ihodeby* v. 1542) <- sm. *iha* 'iloinen, hyvä' (SSA s.v. *iha*)) päätellen *ð* ei liene kadonnut tästä äänneasemasta vielä esihistoriallisena aikana (SPNK 2007, 95).

Vanhimmassa kirjasuomessa on jäljellä rippeitä *ð*:stä kolmannessa ja neljännessä tavussa, esimerkiksi *sanodhen* 'sanoen' ja *cumartadhen* 'kumartaen' (ks. esim. Mikael Agricolan teokset), mutta ne lienevät jo omana aikanaan olleet enemmän tai vähemmän arkaaisia, ylättylyisiä ja/tai suomen kirjakielen pioneerien analogisia kirjoituspöytäkonstruktioita. Sivupainollisen kolmannen tavun jälkeisessä tavussa *ð* on kyllä voinut säilyä kauemmin kuin painottoman tavun jälkeisessä tavussa. (Rapola 1965, 154–172). Piispa Henrikin surmavirteen sisältyy runomitallisia viitteitä siitä, että runon sepitysaikana pääpainottoman tavun jälkeinen *ð* oli vielä osaksi säilyneenä lounaismurteissa. Esimerkiksi runosäkeet "Catzocos taka/tacoa tammen, Wariosta hyvän hewoisen" (SKVR VIII nro 990A, 990B) ovat helposti palautettavissa muotoon **Kaθθokkos takaða tamman, varjosta hyvän hevosen* ('Katsokos tamman takaa, varjosta (= suojasta) hyvän hevosen'). Vastaavasti runosäkeet "Palion on sinne mennehitä, Eij palion palannehitä" (SKVR VIII nro 990A) palautunevat äännelailliseen äänneasuun **Paljon on sinne mennytitä, ei paljon palannuðita* ('Paljon on sinne menneitä, ei paljon palanneita'), jossa *ð* on runon sepitysaikankohtaan mennessä kadonnut painottoman tavun jäljestä, mutta ollut vielä säilyneenä sivupainollisen tavun jäljessä. Piispa Henrikin surmavirsi on todistettavasti keskiajalta (T. Heikkilä 2007, 117).

Äänne muutoksen *ð* > *l* ajoitus

Varhain atestoitujen suomalaisten paikannimien äänneasun koko potentiaalia ei ole hyödynnetty äänne muutosten *ð* > *l* ja *ð* > *r* synnyn ajoittamisessa. Vanhimmat tiedossani olevat, suurella todennäköisyydellä todistusvoimaisiksi katsomani kirjalliset todisteet tapahtuneesta äänne muutoksesta *ð* > *l* ovat ikäjärjestyksessä vanhimmasta nuorimpaan lueteltuina 1) *Kolisoya* 'Kolisoja' Tuiskulan kylässä Köyliössä vuonna 1420 (vrt. sm. *kodismaa*, *kodiksin* 'kotitalo, aidattu talon piha, tonttimaa; tonttimaalla tai talon läheisyydessä oleva aitaus tai peltotilkku'; vrt. *Kodisjoki*, Viljakkalan *Kodisoja* v. 1797 ja *Kolisoja* Raumalla v. 1806), 2) *Kolisoianma* 'Kolisojanmaa' Köyliössä v. 1420, 3) (*Widhiattola* v. 1423 ~ *widhialaby* v. 1486 ~ *widiola* v. 1556 ~ *Vidiala* v. 1701 ~ *Widilä* v. 1740 ~) *Viliala* 'Vidilä' Laitilassa vuosina 1463, 1540, 1542, 1543, 1555 ja 1556 (vrt. esim. *vitja* ~ *vilja*),

4) (*Kodiala* v. 1440–1491 ~ *Kodiola* v. 1519 ~) *Koliola* 'Koljola' v. 1540 Nousiaisissa (vrt. *Laurens Kodialasta* v. 1383, *Käddiala* v. 1507 ja *Koljala* v. 1875 (= *Koljala* Janakkalassa)), 5) (*Kehdio* v. 1545 ~) *Keliä* 'Keljonkangas' v. 1560 Jyväskylässä (vrt. esim. *Ketjanlahti* ja *Ketjanniemi* Joutsassa sekä *ketja* ~ *kelja* 'joukko, ryhmä, parvi, jono, porukka; ketju' ja *ketju* ~ *kelju* 'vitja, kettinki; ihmisriivi') ja 6) (mru. henkilönnimi *Gudhmunder* → sm. *Gudmundila* vuosina 1478–1571 ~) *Kulmuntilaby* 'Kulmuntila' v. 1580 Sastamalassa (vrt. *Lodmaioki sokn* 'Loimaa' ja *Loymeiokj kirkio* 'Loimaan kirkko' vuodelta 1439 sekä *loima* '(mm.) puun kolo' ja *lotma* 'notko, laakso, painanne') (Virtaranta 1958, 39, 141, 148, 191; Rapola 1966, 222; Rapola 1969, 36; Nissilä 1976, 16; SSA s.vv. *ketju*, *loima*, *lotma*; REA nro 388; SMS s.vv. *ketja*, *ketju*, *kodismaa*; Suvanto 2001, 78; Salo 2003, 67–68; SPNK 2007, 150, 170, 173, 241–242, 510; DF nro 5290, 5968; SDHK nro 19578; KP; NA).

Edellä mainittujen *Kolja/o*-nimien etymologia lienee **Kota-ja-la* (vrt. *Kotaja* Vampulassa) > **Kotjala* > *Kodjala* > *Koljala* (vrt. Nissilä 1976, 16). Niihin ei äänteellisistä syistä voi sisältyä sana *kolja/koljo* 'tavattoman suuri, jättiläiskokoinen; jättiläinen' (SPNK 2007, 173). Koska eri puolella Suomea on lukuisia *Viljala*-nimisiä taloja toisin kuin *Vitjala*-nimisiä taloja (KP), on mahdollista, että nimen *Vidilä* alkuperäinen muoto on ollut **Vilja(tto/u)la* (vrt. Vehmaan *Viljattula* (Vahtola 1996, 51)) ja että nykyisen muodon *Vidilä* (murteessa [virilä]) vuodesta 1423 alkaen atestoituu kantamuoto **Viðja(tto/u)la* on alkujaan hyperkorrektio, joka on kyseisen paikan nimen lukuääntämyksenä vähitellen syrjäyttänyt alkuperäisen nimimuodon. Hyperkorrektio selittäisi sen, miksi aivan *Vidilän* vieressä sijaitseva *Kodjala* (esim. *Kodialabo* v. 1512 (SPNK 2007, 170)) ei koskaan esiinny muodossa ***Koljala*; siinä δ on ollut etymologinen, mutta *Vidilässä* hyperkorrekti. Huomattakoon, että hyperkorrektioinkin tapauksessa nimi *Vidilä* on todistusvoimainen äänne muutoksen $\delta > l$ ajoituksen kannalta, sillä ilman jo silloisen suomen murteitaista $\delta(j) \sim l(j)$ -vaihtelua hyperkorrektiota ei olisi tapahtunut. Tässä jälkimmäisessä vaihtoehdossa ainakin jossain Laitilan lähiseudun murteessa jo tapahtuneesta äänne muutoksesta $\delta > l$ on vain todiste vielä varhaisemmalta ajalta – eli vuodelta 1423 – kuin yllä esitetty vuosiluku 1463.

Tapahtuneesta äänne muutoksesta $\delta > l$ todistavat myös seuraavat 1600-luvulla atestoidut appellatiivit ja proprit: *kelwettä* (eli *liäwittä*) 'keventää' Pirkkalan kirkkoherana 1637–1678 toimineella Jacobus Raumannuksella v. 1651 (vrt. sm. murt. *ketvä* ~ *kelvä* 'kevyt'), Kälviän *Salinsari* 'Salinsaari' v. 1673 (vrt. sm. kirj. *sadin* : *satimen* 'loukkupyydyt'), *aluänti* 'adventti' vähäkyläläisen talonpojan Heikki Pukin kirjoituksessa v. 1677, *Calwe* 'katve' Henrik Florinuksen sanakirjassa v. 1678 ja *Kuulmoni* 'Kulmuni' Torniossa v. 1681 (<- skand. henkilönnimi *Gudmund*; vrt. *Kulmuntila* yllä) (Rapola 1965, 141; Rapola 1966, 221–222; Vahtola 1980, 166, 409; SMS s.vv. *kelvä*, *ketvä*; Jussila 1998, 84, 330; SSA s.v. *sadin*; Horsma-aho 2008, 87).⁴

Lukuisista 1700-luvun todisteista äänne muutoksesta $\delta > l$ mainittakoon appellatiiveista *culdawilja* (= kultavitja) Messukylästä kotoisin olleen kirkkoherra Henrik Liliuksen

4 Nähdäkseni *maleksia* 'kuljeksia, vetelehtiä' < **maðeksia* < **maðe-ksi-ðak* <- *mataa* -> *madella* (vrt. *kulkea* -> *kuljeksia*). Sanan ensiesiintymä on tiettävästi vuodelta 1786 (Jussila 1998, 154).

runosäkeissä ”Älä cutzu cahlehixi Culdawiljaa callihinda” v. 1723 sekä propreista Kangasalan *Palusjärvi* ’Pahujärvi’ v. 1707 (vrt. *Padhustaiual* v. 1562, *Padus jervi* ’Pahujärvi’ v. 1800), *Kemilalfwa* Kemijoen alueelta v. 1738 (vrt. *latva* ~ *lalva*), Virolahden *Vaalimaa* v. 1738 (~ *Waderma* v. 1656–1726 ~ *Wadhlema* v. 1370), Padasjoen *Kelvenne* v. 1749–1751 (vrt. *ketvel(e)*, *ketven(ne)* ’kannas’), Siikaisten *Lalwajärwennitu* v. 1765 ja Pirkkalan *Malenpä* ’Maalempää” (”Maidenpää”) v. 1762 (vrt. *Madenpä* v. 1775) (Virtaranta 1958, 80–82–83, 148, 166; Rapola 1965, 141; Virtaranta 1984, 158; Suvanto 2001, 904; Kotivuori 2005; SPNK 2007, 151–152, 485).

Myös käänteinen tilanne eli hyperkorrekti <d> etymologisen <l>:n asemesta on todistusvoimainen. Sellainen tapaus on *widmarla* ’Virmaila’ vuodelta 1539 (~ *vidmarby* v. 1560 ja *vidmailla* v. 1569) Päijänteessä Padasjoella (vrt. *Vilmarsalo* v. 1550 ja *Willmar Salust* Padasjoella v. 1465, 1484 (SPNK 2007, 297, 314)). Koska *Padasjoki* on atestoitu myös muodossa *Pasiokij* jo vuonna 1540 (SPNK 2007, 314), joko Padasjoelle tai ainakin Padasjoen seudun Hämeeseen näyttäisi siten vuoteen 1540 mennessä levinneen myöhäiskantasuomen *δ:n jatkajista sekä läntinen *l* (huom. hyperkorrekrit *widmarla* ja *vidmarby* ***wilmarlan* (< **Vilmarila*) asemesta vuosina 1539, 1560 ja 1569) että itäinen katoedustus. Ainakin jotkut kirjurit näyttävät siis tienneen, että seudun murteessa Turun murteen δ:tä vastaa (mm.) *l* ja ovat siksi ylikirjakielistäneet nimen kirjoitusasun (= hyperkorrektio).⁵

Hyperkorrekti on myös hämäläisen paikannimen *Syrjäntaka* kirjoitusasu *Syrghentaka* (<- *syryjä* : *syryjän*’ (mm.) korkeampi maastonkohta; mutta esim. *kurki* : *kurghen*) vuodelta 1374 (SSA s.v. *syryjä*; SPNK 2007, 434; DF nro 830). Asiakirjassa käytetty ortografia osoittaa, että <gh> on nimenomaan soinnillisen velaarifrikatiivin eikä palataalisen puolivokaalin merkintätapa, joten nimen kirjoitusasun hyperkorrektius on aito ja indikoi siten, että varhaisuomessa jo tuolloin esiintyi sekä alkuperäisempää *härkä* : *härjän* (*Herghe*n v. 1415 (Ojansuu 1926, 42)) että innovatiivista *härkä* : *härjän* -tyyppistä äänneasua. Ulvilalaisesta paikannimestä *Herrempæ* ”Häränpää” v. 1481 (*Herrepä* v. 1540 >> *Harjunpää*) päätellen myös äännekehitys (*härkä* :) *härjän* > *härään* > *härään* (vrt. *jalka* : **jalyat* > *jalaat* > *jallaat*) on murteittain kokonaisuudessaan jo keskiajalla tapahtunut (Nahkola 1987, 33; Suvanto 2001, 1643; DF nro 3864). Samainen paikannimi on kirjoitettu arkaaisempaa äänneasua indikoivassa muodossa *hæraempæ* vuonna 1456 (Ojansuu 1903, 15).

Todiste jo tapahtuneesta äännevuoksesta δ > *l* sisältynee ainakin johonkin seuraavista paikannimistä: 1) *Kelio* ’Keljo’ Kangasalla v. 1540. Ilmeisesti *Keljosta* kotoisin olleen, Padasjoen käräjillä vuonna 1499 sakotetun *Nielss Keriolainen* -nimisen kangasalaisen miehen nimi (vrt. *Oloff Keliolaynen* v. 1551; ks. Suvanto 2001, 860, 865–866; SPNK 2007, 150) antaa perusteen epäillä, että edellä mainitun jyväskyläläisen paikannimen

5 *Padasjoki* kuulunee yhteen johdosten *pade*’ (mm.) polku, tie’ ja *patikka* kanssa (Virtaranta 1958, 40–44; SPNK 2007, 314). Varhaisuomessa on selvästi esiintynyt sana **padas* : *patahan*, kuten keskiaikaiset paikannimet *Padhas* ja *Patahansalmi* (= *Pattaansalmi* Sysmässä) osoittavat (DF nro 3170; SDHK nro 17755). *Padasjoki* sijaitsee Kokemäenjoen ja Päijänteen vesistön yhdistävän vesireitin Päijänteen puoleisessa päässä (KP). Sana **padas* lienee lainattu kantagermaanin sanasta **papaz* ’polku’ (SSA s.v. *pade*; Kroonen 2013, 396).

Keljonkangas (*Kehdio* v. 1545) lisäksi myös Kangasalan *Keljo* palautuu aiempaan äänneasuun **Keðjo*. Huomioitakoon, että mikäli *lj*-äänneyhtymä kuitenkin on alkuperäinen sekä Kangasalan että Jyväskylän *Keljo*-nimissä ja kirjoitusasu *Kehdio* vuodelta 1545 on hyperkorrekti (vrt. esim. *Keljanmäki* Pälkäneellä ja *Keljo* mm. Ilomantsissa (KP)), kyse on siinäkin tapauksessa todistusvoimaisesta nimestä äänteenmuutoksen $\delta > l$ ikäämisessä ja paikantamisessa, sillä mahdollisen hyperkorrektin on aiheuttanut kirjurin tuntema murteittainen $\delta j \sim lj$ -äännesuhde (vrt. Rapola 1966, 222)⁶; 2) *Palhus* 'Palus' v. 1540 Ulvilassa (vrt. *pade* 'polku, tie' sekä *Palusjärvi* ja *Padasjoki* yllä (Jaakkola 1925, 52; SSA s.v. *pade*; Suvanto 2001, 1222; SPNK 2007, 319)); 3) *Valiavaldaistenmaa*-niminen eräsija Ikaalisten Kovelahdessa v. 1552 (Jaakkola 1925, 37, 68; Suvanto 2001, 433). Nimen keskiaikainen muoto lienee ollut **Vaðja-valtaisten-maa* <- vsm. murt. **vaðja* < mksm. **vakja* > sm. *vaaja* 'kiila, suude; maahan tai veden pohjaan pystyyyn lyöty kiinnityspaalu tai -seiväs' (SSA s.vv. *vaaja*, *valta*). Mitä nimen oletetun merkityssisällön asiataustaan tulee, Kovelahdi muistuttaa ensinnäkin suuresti kiilaa muodoltaan (ks. KP). Toiseksi nimet *Kovelahti* ja siihen *Kovesjärvestä* laskeva *Kovesjoki* antavat ymmärtää kyseisen eräalueen olleen tärkeä kalastuspaikka, sillä *Kove*-nimet lienevät etymologisessa yhteydessä nimeen *Kokema* (> *Kokemäki*) seuraavasti: (*Kouma*, *Kooma*- << *Kokma* <) *Koke-ma* < **koke-ðak* 'kokea pyydyksiä' -> **kokeš* > **koyeh* (> *koe* : *kokeen*) > **Koveh-laksi* (*Koffuelachden pohia* v. 1552) > *Kovelahti* (Jaakkola 1925, 38; SPNK 2007, 184–185; Heikkilä 2014a, 210). Kalanpyydykset on kiinnitetty ja merkitty veden pohjaan pystyyyn lyödyin ja pinnalle ulottuvin vaajoin (SPNK 2007, 484). Keskiaikaisessa asiakirja-aineistossa ja vanhassa kirjasuomessa on muutoinkin merkkejä murteittain tapahtuneesta äänteenmuutoksesta $\gamma j > \delta j$ (Ojansuu 1926, 49–50; Rapola 1965, 139–140; Heikkilä 2015, 36). Äänteenmuutoksen $\gamma j > \delta j$ läpikäynyt sanan *vaaja* murremuoto sisältyy naantalilaiseen paikannimeen *Vadjo* (*Wadhio* v. 1425) (Ojansuu 1926, 50; Rapola 1965, 139–140). Tällaisia kirjoitusasuja Ylä-Satakunnassa, missä Ikaalinen sijaitsee, ovat ainakin *Ladialax* 'Laalahti' vuodelta 1540 Tampereella sekä *Ladhianoija* 'Laajanoja' Nokialla v. 1540 (Suvanto 1988, 226–227; 2001, 648).

On vielä eräs äänteenmuutoksen $\delta > l$ taustan kannalta mielenkiintoinen nimye: *Kälä* (*Kælæ skogha ok wathen* n. v. 1455), *Kälänjoki*, *Kälkäjärvet*, *Kälkäjoki* ja *Kälkänmäki* Joutsassa. Kälän alue lukeutui keskiajalla hämäläisten eräomistuksiin. *Kälkä*-nimet sisältänevät kantasaamen kiveä merkitsevän sanan **kēðgē* (> saPo. *geaðgi* 'kivi'). (SPNK 2007, 209; DF nro 3001). Varhaisuomen fonotaksiin ei kuulunut äänneyhtymä ***ðk* eikä ***ðg*, ja (kanta)saamen äänne **ð* äänneyhtymässä **ðg* näyttää siksi substituoidun varhaisuomen äänneellä *l* lopputuloksena ollen äänneyhtymä *lk*.

Koko äänteenmuutos $\delta > l$ on voinut saada alkunsa kielikontakti-ilmionä: hämäläisten (yläsatakuntalaisten) eränkävijöiden kohdatessa Päijänteen maisemissa itäisempiä

6 *Kelja*- ja *Keljo*-nimien, joista monet ovat talonnimiä, selvin yhteinen nimittäjä on niiden tarkoitteiden syrjäinen sijainti pitäjien keskusalueisiin nähden (KP). Otaksun, että ainakin itäisiin *Kelja/o*-nimiin sisältyy sana *kelja* 'munkin kammio, tilapäinen munkin pieni huone; suuri kolkko huone/tupa' (<- ven. *kěl'ja* '(luostari)kammio; yksinäinen pieni asunto' <- kr. *kellion* 'pieni sakralinen huone' <- lat. *cella* 'pieni huone, kammio; pyhäkkö') merkityksessä 'erämaja' (SMS s.v. *kelja*; SSA s.v. *kelja*).

pohjoisitämerensuomalaisia murteita puhuvia virkaveljiään jälkimmäiset substituioivat heille vieraan länsimurteiden δ -äänteen sitä foneettisesti melko läheisellä *l*:llä, jolloin syntyi läntisen *kota* : *koδan*, *silta* : *sillan* & *laδva* ja itäisen *kota* : *ko.an*, *silta* : *sillan* & *latva*-tyyppisen ääntämyksen rinnalle *kota* : *kolan*, *silta* : *sillan* & *lalva*-tyyppinen hybridiaäntämys. Ehkäpä läntiset eränkävijät omaksuivat tämän itäisten eränkävijöiden kielessä syntyneen korvaussäännön omaan kielimuotoonsa, jolloin siinä tapahtui ehdoton ääntenmuutos $\delta > l$, ja toivat sen tuliaisena kotiseuduilleen Kokemäenjoen vesistöalueella. Juuri esimerkiksi murremuodon *lalva* Virolahdelta Ruijaan ulottuva levikki viittaa siihen (Kettunen 1940, kartta N:o 27), että ääntenmuutos $\delta > l$ tapahtui varhain, ja varhain nimenomaan kaukomatkailua esimerkiksi turkiskaupan johdosta harjoittaneen väestönsan puhumassa kielimuodossa. Sana *latvahan* ei ole kulttuurisana eikä minkään uuden teknisen kapistuksen nimitys, joten sen nopeaa ja voimakasta leviämistä olisi vaikea selittää.

Ääntenmuutoksen $\delta > r$ ajoitus

Vanhimpia tiedossani olevia kirjallisia todisteita ääntenmuutoksen $\delta > r$ tapahtumisesta ovat esimerkiksi nämä proprit: 1) *Henrick Harwalan* 'Hauvola' v. 1473 Harjavallassa (vrt. *Jwssi Hadwalastha* v. 1445, *Josse Hawalasth* v. 1442, *Hawala* v. 1540 < **Hatvala* (vrt. *Hatvala* Kaarinassa)), 2) *Hijrendaall* 'Hirdal' v. 1540 Inkoossa (vrt. *hiisi* : *hiiden*), 3) *Röringe* 'Räyrinki' v. 1548 Vetelissä (*Röringe träsk* v. 1560; vrt. *Räyrinki* Lehtimäellä sekä *ryötyä* 'ryvettyä' ja *räytyä* 'riutua') ja 4) *Hiireoja* 'Hiidenoja' v. 1553 *Hiisi*-nimisen paikan vieressä Kokemäellä (Jaakkola 1925, 64, 82; Suvanto 1973, 31–32; Huldén 2001, 238; Suvanto 2001, 1468; SPNK 2007, 391–392; Heikkilä 2014a, 242; KP). Hydronyymien *Räyrinki* nimenantomotiivina näyttäisi olleen nimen tarkoitteena olevan alun perin suuren järven vähittäin etenevä soistuminen (SPNK 2007, 391–392).

Ääntenmuutoksen $\delta > r$ tapahtumisesta todistavat myös mm. *Täristajan*-alkuiset paikannimet Kuortaneella v. 1664, *Keronhaka* Isossakyrössä v. 1744, Tampereen *Irijärvi* 'Iidesjärvi' v. 1758 sekä vuodesta 1759 atestoitu appellatiivi *rairo* 'railo' (< **raidoi* < **raitoi* < -*raita*). Lounaisaariston ruotsinkielistyneillä alueillakin on todistusvoimaisia paikannimiä kuten Åvensorin eli Ahvensaaren kalliainen *Hirankare* [hi:rankare] < *Hiren kari* "Hiidenkari" v. 1793. (Virtaranta 1958, 153; Rapola 1966, 96; Pitkänen 1985, 272–273; SSA s.v. *railo*; Häkkinen 2004, 1014–1015; Heikkilä 2015, 30–38, 43).

Tapahtuneesta ääntenmuutoksesta $\delta > r$ todistaneet myös vanha vesilahtelainen kylännimi *Hiirenoja* (*Hirenoija* v. 1540, *Hiirenoia* v. 1552; vrt. *hiisi* : *hiiden* [Suvanto 2001, 1065–1066]). Nimen *Hiirenoja* tarkoitteen lähiympäristössä on useita rautakautisia kalmistoja sekä mm. *Hiidennokka* (KP). Lempäälän puolella Pyhäjärveä sijaitsevat Säijoen rautakautiset kalmistot sekä *Hiirenoja* (Matinoli 2012, 164–165; Luoto 2013; KP). Lars Huldénin (2001, 161) mukaan *hiisi*-nimistöön (josta ks. Koski 1967, 1970) – ja siten ääntenmuutoksen $\delta > r$ tapahtumisesta todistavaan nimistöön – kuuluisi myös *Hirisundh* 'Hiirsalmi eli Hirsund' Kaarinassa vuonna 1448 (vrt. Paimion *Hidenaltæ* 'Hiidenala' v. 1378 sekä *Hiirmäki* eli *Hiittenmäki* ja *Hiirenkirkonkallio* eli *Trollberget* Pyhtäällä [NA;

SPNK 2007, 238, 339; DF nro 2761; KP; SDHK nro 8957]).⁷ Pelkän nimen *Hiirsalmi* tapauksessa ei kylläkään voi poissulkea mahdollisuutta, että nimeen sisältyisi appellatiivi *hiiri*, vaikka kyse onkin vesistönimestä. Nähdäkseni tärkeän todisteen siitä, että nimeen *Hiirsalmi* todella sisältyy sana *hiisi*, tarjoavat läheiset toponyymit *Hiidenmäki*, *Kalmuskankare* (vrt. *kalma*) ja *Linnavuori* (SPNK 2007, 130; KP).⁸

Tähän mennessä huomaamatta jäänyttä evidenssiä ääntenmuutoksesta $\delta > r$ saattaa sisältyä harjavaltalaiseen nimeen *Hiirijärvi*. Piispa Henrikin murhaajaksi väitettyyn Lalliin kytkeytyvää perinnettä edustaa tarina hänen onnettomasta hukkumiskuolemastaan hiirten tai hiirten hahmoisten pahojen henkien ahdistelemana Köyliönjärvestä parikymmentä kilometriä luoteeseen sijainneeseen sittemmin kuivatettuun Hiirijärveen. Kuten Martti Haavio (1948, 183–194, 236) osoitti, kyse on nimen *Hiirijärvi* alkuperäselitykseksi valjastetusta yleiseurooppalaisesta keskiaikaisesta ns. *Mäuseturm*-tarinasta, jossa paha ihminen saa surmansa hiirten ahdistamana. *Hiirijärvi* (*Hyrejarffue/Hijrijärffue*) mainitaan Köyliön pitäjän Polsun kylän ja Kokemäen pitäjän Harjavallan kylän rajankäyntiä käsittelevässä 13.3.1458 päivätyssä käräjäpöytäkirjassa (vrt. *Hirierffui* v. 1547), jossa todetaan käräjillä läsnä olleen Turun piispa Olavi Maununpojan (piispana 1450–1460) aiemmin hankkineen Polsun kylän asukkailta tiluksia Hiirijärveltä (REA nro 428; Suvanto 2001, 1456). Nähdäkseni puheena olevan muinaisen järven alkuperäinen nimi on ollut joko **Hiisijärvi* tai **Hiidenjärvi*; todennäköisemmin **Hiidenjärvi*, koska kyseisestä äänneasusta kehittyi murteenmukaisesti **Hiirejjarvi*, mistä on enää lyhyt matka muotoon *Hiirijärvi*. Hiidenjärvi-hypoteesia tukevat alueen monet pronssikautiset hautaröykkiöt, kansankielessä *hiidenkiukaat* (Muinaisjäännösrekisteri). *Mäuseturm*-tarinassa pahan tekijän hengiltä ahdistelevat *hiiret* ja appellatiivi *hiisi* olivat kielellisesti yhdistettävissä, kunhan 1) sanan *hiisi* monikkomuoto **hiidet* oli länsisuomessa murteittain kehittynyt muotoon *hiiret* ja siten langennut äänteellisesti yhteen sanan *hiiri* monikkomuodon kanssa ääntenmuutoksen $\delta > r$ seurauksena ja 2) sanan *hiisi* merkitys oli kristinuskon omaksumisen myötä muuttunut kalmistosta ja/tai kulttipaikasta pahansuovaksi uskomuslennoksi.

Tapahtuneeseen ääntenmuutokseen $\delta > r$ viitannee myös Kangasalan *Rarunsalo* 'Raronsalo' vuodelta 1510 (DF nro 5462), sillä nimeen sisältynee appellatiivi *rata* 'polku, tie; latu; reitti' (vrt. esim. *Ratasaari* Pälkäneellä (SSA s.v. *rata*; KP)). Aivan Raronsalon vieressä on *Vehoniemi* (< *Vehoiniemi* v. 1540 < **Vehkoiniemi* <- *vehka*), jonka äänneasu on (huom.) lounaismurteiden äännekehityksen mukainen (SPNK 2007, 497–498; KP). Mainittakoon vielä Huittisten käräjillä 21.2.1513 todistanut *Oleff Swrensilmä* Karkusta

7 Mitä tulee nimen *Hirisundh* määriteosan jälkitavun asuun, vrt. esim. *Sarinoya* 'Saarenoja' v. 1405 ja *Hirwesalo* 'Hirvensalo' v. 1336 Turussa (SPNK 2007, 81; SDHK nro 16465).

8 Appellatiiviselta koostumukseltaan läpinäkymättömiksi kehittyneiden paikannimien joukosta voi löytyä lisää todisteita ääntenmuutoksista $\delta > l$ ja $\delta > r$. Mikä sana esim. muodostaa huittislaisen miehen *Olaff Malwako* (v. 1390; *Olaf Malwako* v. 1419) sukunimen määriteosan (Suvanto 2001, 1164)? Siihen ei voi sisältyä koristekasvia merkitsevä nuori lainasana *malva* (<< lat. *malva*) (SSA s.v. *malva*). **Mataya koski* > **Matavakoski* "Matalakoski" > **Matvakoski* >> *Malvakoski* (vrt. *Malvaanoja* Sastamallas, *Matalakoski* mm. Porissa sekä *Matajanlahti* Vesilahdella ja *Matvalanlahti* Puumalassa [KP])?

(Suvanto 2001, 326). Lisänimi on luettava joko *Sudensilmä* tai *Suurensilmä*, muttei *Suurisilmä*, mikä olisi jälkimmäisen vaihtoehdon tapauksessa ollut odotuksenmukaista.

Ehdottomille ääntenmuutoksille $\delta > l$ ja $\delta > r$ viitoittivat tietä yleissuomalaiset assimilaatiot $l\delta > ll$ ja $r\delta > rr$, joissa tapahtuivat ehdolliset ääntenmuutokset $\delta > l$ ja $\delta > r$. Vanhin tunnettu todiste tapahtuneesta ehdollisesta ääntenmuutoksesta $l\delta > ll$ – ja ylipäätään ääntenmuutoksesta $\delta > l$ – on *Sillanthaka* Valkeakoskelta vuodelta 1390, toiseksi vanhin *Sillankorwa* Paimiosta vuodelta 1407 (Ojansuu 1926, 45; REA nro 269, 314). Toisaalta nimen *Harjavalta* kirjoitusasu (*Magnus*) *Hariaualdastha* vuonna 1447 Kokemäellä laaditussa asiakirjassa indikoi, ettei edes ehdollinen ääntenmuutos $l\delta > ll$ ollut vielä tapahtunut alueen tuolloisessa murteessa (REA nro 534). Ehdoton ääntenmuutos $\delta > l$ ei siten liene alkanut ainakaan Kokemäenjoen alajuoksun alueella. Esimerkkeinä tapahtuneesta ääntenmuutoksesta $r\delta > rr$ mainittakoon *marraskw* 'marraskuu' (<- *marras* : *martaat* 'rainnas; kuollut, vainaja') Agricolan *Rucouskiriassa* vuodelta 1544 ja *Merrasmäki* (<- *merta*; *Merrasmäen* vieressä on *Merraslahti*) Hirvensalmella vuonna 1561 (Agricola 1544; SPNK 2007, 268).

Ääntenmuutosten $\delta > l$ ja $\delta > r$ paikannus

Vanhin tiedossani oleva todiste (ehdottomasta) ääntenmuutoksesta $\delta > l$ on edellä kerrotusti *Kolisoya* vuodelta 1420 ja ääntenmuutoksesta $\delta > r$ *Hirisundh* vuodelta 1448. Molemmissa tapauksissa kyse on tavunalkuisessa, vokaalienvälisessä asemassa esiintyneestä konsonantista, missä asemassa Kallio (2013, 267–268, 270) katsoo ääntenmuutoksen $\delta > l$ tapahtuneen viimeisenä, aikaisintaan 1600-luvulla. Esittämäni todisteet viittaavat kuitenkin siihen, että molemmat ääntenmuutokset olivat jo tapahtuneet ja *l* ja *r* levinneet myöhäiskantasuomen δ :n varhaissuomalaisiksi ääntämysvarianteiksi laajahkolle alueelle 1500-luvun puoliväliin mennessä. Kyseisten ehdottomien ääntenmuutosten kaikkein vanhimmat atestaatiot ovat lounaismurteiden ja lounaisten välimurteiden alueelta, hie-man nuoremmat satakuntalaisten ja hämäläisten murteiden alueelta, mutta niistä yksikään ei ole Vanajan Hämeestä, vaikka sekä ”hämäläinen” *l* että yleislänsisuomalaiseksi leviävä *r* ovat sielläkin sittemmin esiintyneet (esim. *Rilvala* eli *Rirvala* 'Ritvala' Sääksmäellä v. 1824 [Virtaranta 1958, 102–103; Läntinen 1996, 124]).

Länsi-Suomessa näyttäisi siis jo myöhäiskeskiajalla esiintyneen myöhäiskantasuomen * δ :n jatkajina δ , *l* ja *r*. Itä-Suomessa vallitsi samanaikaisesti katoedustus, joka on *l*:ä ja *r*:ä vanhempi (ks. alla). Ääntenmuutosten $\delta > l$ ja $\delta > r$ on oletettu tapahtuneen ensimmäiseksi jossain Turun takamailla sisämaassa (Itkonen 1972, 103–104; ks. myös Paunonen 1974, 78). Ääntenmuutos $\delta > l$ ei ainakaan näyttäisi syntyneen Lounais-Suomen rannikolla, Kokemäenjoen alajuoksulla eikä Vanajan Hämeessä. Tässä yhteydessä kannattaa huomioida keskiaikainen Pyhän Henrikin pyhiinvaellustie (Sant Henrikin tie) Köyliöstä Nousiaisiin (ks. esim. Järvinen & Timonen 2014, 321; Huikari 2016), sillä juuri Köyliöstä ja Nousiaisista on edellä kerrotusti varhaisimpia todisteita ääntenmuutoksesta $\delta > l$. Nousiaisten *Koljola* (< *Kodiola*) sijaitsee aivan Nousiaisten Pyhän Henrikin kirkon vieressä

(KP). Sant Henrikin tie näyttää sitä paitsi kulkeneen Koljolan vieritse (Haavio 1948, 208, 224; Järvinen & Timonen 2014, 321–331).⁹

Mahdotonta ei ole myöskään saman ääntenmuutoksen tapahtuminen useammassa paikassa itsenäisesti (Virtaranta 1958, 213). Koska ääntenmuutos $\delta > r$ on nuorempi kuin δ :n vokaaliutumisen likvidan edellä ja koska vanhimmat todisteet ääntenmuutoksesta $\delta > r$ ovat laajalta maantieteelliseltä alueelta, ainakin äkkiseltään ääntenmuutoksen $\delta > r$ polygeneesi vaikuttaa hyvin mahdolliselta. Näin ei välttämättä kuitenkaan ole (ks. alla). Eri variantteja vaikuttaa joka tapauksessa käytetyn samanaikaisesti jopa samalla maantieteellisellä alueella (esim. arkaaisempi muoto *Lodmaioki* (*sokn*) ja innovatiivinen muoto *Loymeiojk* (*kirkio*) v. 1439), mikä ei sinänsä yllätä, onhan variaatio luonnollinen osa kieltä. Se, että esimerkiksi Nousiaisten tai Tampereen murteessa 1900-luvulla esiintyi varhais-suomen δ :n jatkajista *r* (Lyytikäinen et al. 2013, 19, 39–40, 153, 183–184), ei tietenkään todista, ettei *l*-ääntämystä koskaan olisi esiintynyt kyseisillä seuduilla. Jätän tulevan tutkimuksen arvioitavaksi, missä määrin kirjoitukseni tutkimuskohdetta voidaan lähestyä sosiolingvivistisesti. Mitä tulee myöhäiskantasuomen * δ :n jatkajien distribuutioon keskiajan ja uuden ajan taitteessa, esitän tässä seuraavat hypoteesit: innovaatio *l* oli alkutaipaleellaan satakuntalaisten eränkävijöiden suosima variantti (ks. yllä) ja arkaismi δ maan monikielisen eliitin ja ruotsalaisalueiden lähistön suomalaisasukkaiden käyttämä variantti.

Entä sitten *r*-innovaatio? Ääntenmuutoksen $\delta > r$ tapahtumisesta äänneasullaan todistavien nimien tarkoiteilla on muuan yhteinen piirre: Räyrinkiä lukuun ottamatta ne kaikki sijaitsevat varsin lähellä jotain keskiaikaista hallinnollista keskuspaikkaa ja/ tai yläluokan residenssiä: Hiirsalmi on varsin lähellä Kuusiston piispanlinnaa, Hiirijärvi kuului Turun piispalle kuuluneen Köyliön piispankartanon maihin, Raronsalon lähellä on Vääksyn kartano, Hirdal sijaitsee lähellä Raaseporin linnaa, Vesilahden Hiirenoja on aivan lähellä Laukon kartanoa, Kokemäellä aivan Hiidenojan vieressä oli sekä piispankartano että linna Linnaluodolla, ja Hauvola on lähellä Kokemäenkartanoa ja edellä mainittua Linnaluotoa. Sitä paitsi Hauvolaa koskeva asiakirja on laadittu Kokemäellä. (Suvanto 1973, 316, 331–335; Suvanto 2001, 1468; Haggrén et al. 2015, 425–438; KP).¹⁰ Linnojen ja kartanoiden lähiseutujen talonpojat tekivät taksvärkkejä niissä/niille. Oliko ”äräpuhe” alkuvaiheessaan linnoissa ja kartanoissa palvelleiden sotilaiden ynnä muun miespuolisen palvelusväen sosiolektiin kuulunut trendikäs machoääntämys? Polygeneesin asemesta ääntenmuutos $\delta > r$ olisi jossain hallintokeskuksessa alkunsa saatuaan voinut siirtyä hallintokeskusalueelta toiselle ”hyppien” monen maalaispitäjän yli.

Kirjurien käyttämässä kielimuodossa δ (<d>, <dh>) säilyi Agricolan (k. 1557) aikaan ja sitä kautta kirjakielen syntymisen myötä nykypäivään asti, tosin matkan varrella ruotsin

9 Nousiaisten kirkolta vähän matkaa Hirvijokea ylävirtaan sijaitseva *Vadanvainio* on vuonna 1540 kirjoitettu *Valawaijniä* (vrt. sm. *vata*, *vataja* ’(mm.) viljelysmaa’) ja *Kodisjoki*, jonka tarkoite sijaitsee Rauman ja Laitilan rajalla, on vuonna 1556 atestoitui muodossa *Kolisioeld* (Virtaranta 1958, 196, 213).

10 Muistettakoon 1300-luvulla rakennettu Korsholman linna (Haggrén et al. 2015, 430, 436), mitä kautta ääntenmuutos $\delta > r$ olisi jo varhain voinut levitä eteläpohjalaiseen murteeseen, jos kohta myöskään eteläsaamelaisen substraatin mahdollisuutta ei voine sulkea pois (ks. Heikkilä 2014a, 241–242).

vaikutuksesta (luku)ääntämykseltään [d]:ksi muuntuneena. Selitys lienee se, että δ säilyi Suomen keskiaikaisen keskuspaikan eli Turun murteessa vähintään Agricolan aikaan asti. Kirjurit näyttävät edellä esitetyn valossa olleen keskimäärin melko hyvin perehtyneitä suomen murteiden äänneasuuin. Kallio (2013, 268–269) ei oikein usko keskiaikaisten kirjuriin siihen kyenneen perustaen näkemyksensä ortografian moninaisuuteen. Nähdäkseni kyse ei ole niinkään ortografiasta – yleispätevää oikeinkirjoitusstandardia kun ei ollut sen enempää keskiajan suomen kuin ruotsin kielessä – vaan pikemminkin siitä, kirjoitetiinko paikannimet paikallisen murteen mukaisessa äänneasussa vai Ruotsin *Österlandin* keskuspaikan Turun murteen äänneasussa (vrt. Rapola 1966, 221). Havainnollistan asiaa esimerkillä. Oletetaan, että nimi *Henrik Seppä* on kirjoitettu eri asiakirjoissa (tai jopa yhdessä ja samassa asiakirjassa) seuraavilla tavoilla: *Henrik Seppæ*, *Henrik Seppe*, *Henric Seppæ* ja *Henric Seppe*. Ortografia on siinä tapauksessa kyllä vakiintumatonta, mutta se on tässä artikkelissa tutkittavan asian kannalta merkityksetön seikka, sillä kaikki kirjoitusasut ilmentävät samaa ääntämystä [henrik seppä]. Mikäli taas nimi *Kodismaa* on yhdessä asiakirjassa kirjoitettu *Kod(h)isma*, toisessa *Kolisma* ja kolmannessa *Korisma*, sillä on relevanssia tutkittavan aiheen kannalta.

Muiden varhaissuomalaisien äänne muutosten ajoituksesta

Esitän seuraavassa katsauksen monien varhaissuomalaisien äänne muutosten vanhimista kirjallisista todisteista tutkimuskirjallisuuden ja läpikäymäni asiakirja-aineiston valossa. Aloitan puolisuoppeiden pitkien monofongien /ē/, /ō/ ja /ō̄/ diftongiutumista. Nimen *Suomi* ensimmäinen on vuoden 811 jKr. kohdalla vuodet 741–829 jKr. katavassa frankkilaisessa annaalisissa, jossa *Suomi* esiintyy henkilönnimenä (*Annales Regni Francorum*; Pekkanen 1963). Nimi *Suomi* siis esiintyy nykyaikaisessa diftongillisessa kirjoitusasussaan (vrt. vi. *Soome*) jo 800-luvun alussa. Äänne muutos /ō/ > /uo/ näyttää siis tapahtuneen 800-luvun alkuun mennessä Varsinais-Suomessa.¹¹ Kyseiselle äänne muutokselle saadaan nähdäkseni myös *terminus post quem*. Sellaisen tarjonnan nimittäin yleisitämerensuomalainen skandinaavinen lainanimi *Ruotsi*: kskand. **Rōpas-landa* > *Rōps-land* 'Roslagen' -> mksm. **roocci*/**Roocci* (> vi. *Rootsi*) > esism. **ruocci*/**Ruocci* (> vsm. (*)*ruoθθi*/(*)*Ruoθθi* -> saPo. *Ruotta* [ruoθθa] 'Ruotsi, *Ruošša* 'Venäjä') -> miskand. **rupsi* (> mru. *rytz*, *Rytzland* > ru. *ryss* 'venäläinen' (-> sm. *ryssä*), *Ryssland* 'Venäjä') -> mven. *rusi* > ven. *ruski* 'venäläinen', *Rossija* 'Venäjä' (Heikkilä 2014a, 189). Skandinaavisen lainanantaja- ja lainansaajatahon äännekehitys ja sen riimukirjoitusten ansiosta verrattain hyvin tunnettu kronologia (ks. esim. Heikkilä 2014a, 104–132) ajoittavat esisuomen äänne muutoksen /ō/ > /uo/ noin aikavälille 650–750 jaa.

11 Koska kaikki myöhäiskantasuomen puolisuoppeat pitkät monofongit diftongiutuivat varhaissuomessa, voi otaksua, että myös äänne muutokset /ē/ > /ie/ ja /ō̄/ > /yö/ tapahtuivat varhain Varsinais-Suomessa puhutussa itämerensuomessa. Sen puolesta puhuu se, että äänne muutoksissa /ō/ > /uo/, /ē/ > /ie/ ja /ō̄/ > /yö/ syntyneet diftongit /uo/, /ie/ ja /yö/ kehittyivät länsimurteissa edelleen, jälkikomponenteiltaan väljemmiksi vokaaliyhtymiksi (Rapola 1966, 355–362).

Seuraavaksi siirryn itämurteiden ilmeisesti jo muinaiskarjalaan palautuvan äänne-
muutoksen $\delta > \emptyset$ käsittelyyn. Vanhin tunnettu todiste äänne­muutoksen $\delta > \emptyset$ tapah-
tumisesta (ja niin ikään vanhin todiste sitä ajallisesti seuranneesta siirtymä-äänne j :n
kehittymisestä) on *Saja reka* 'Soajejoki' (so. Sadejoki) Karjalankannakselta vuodelta 1323
(Rapola 1969, 36; Julku 1987, 101). Kirjallisten lähteiden perusteella äänne­muutos $\delta > \emptyset$
on siten vanhempi kuin äänne­muutokset $\delta > l$ ja $\delta > r$. Peräpohjolaan δ :n kato-
edustus levisi ääntämysvariantiksi 1500-luvun loppuun mennessä. Vanhin varma suora
todiste δ :n kadosta Peräpohjolassa on *Leakala* 'Liakka' vuodelta 1602 (*Ledakala* v. 1609;
vrt. *Liedakkala* Keminmaassa). Vanhempi, epäsuora todiste on hyperkorrektin d :n sisältävä
paikannimi *Sodankylä*; *Sovankylä* v. 1566–1567, *Sodhankillä* v. 1580 (Wahlberg 1963,
42; SPNK 2007, 234, 418–419). Vielä vanhempi merkki δ :n kadosta Peräpohjolassa on
Swensara 'Suensaari' Torniossa vuodelta 1539 (vrt. *Suennsari* v. 1557) (SPNK 2007, 425),
mikäli nimen määriteosa on henkilönnimenä käytetyn appellatiivin *susi* genetiivimuoto.

Vanhin tuntemani indiisi länsimurteiden äänne­muutoksen (vksm. * $\acute{c}\acute{c}$ >) mksm. * cc
> vsm. θ tapahtumisesta on *Lainamæsse* "Lainametsä" Sääksmäeltä vuodelta 1340 (vrt.
Messekyle 'Metsäkylä' Turussa v. 1436) (Ojansuu 1926, 51–52; DF nro 467, 2197).

Vanhin varma todiste minkä tahansa klusiilin frikatiivistumisesta ja edelleen vokaali-
liutumisesta likvidan edellä on *Karialum* 'Kaerla' Turussa vuodelta 1359 (vrt. yhtäältä
Kayriala 'Kaerla' v. 1363 ja toisaalta *Kadrealum* v. 1359 < **Kadriala*) (SDHK nro 7560,
8363). Hieman epävarma ja vain hieman vanhempi on *Effraboaminne* 'Eurajoki' ("Eura-
asukkaiden joensuu") vuodelta 1344, sillä nimen kirjoitusasusta ei voida varmaksi sanoa,
oliko r -äännettä edeltäneen konsonantin monivaiheinen vokaaliutumisprosessi tuolloin
jo päätöksessään vai oliko nimen ääntämys vielä astetta arkaaisempi [evra]. Yhtäältä
nimen kirjoitusasuun sisältyy kirjainyhdistelmä <effr> viittaa äänneasuun [evra]. Toi-
saalta on muistettava, että puheena oleva nimimuoto on muinaisruotsia, jossa ei ollut
diftongia [eu] (Wessén 1968, 34).

Vanhin todiste konsonantin vokaaliutumisesta nasaalin edellä on henkilönnimi *Peder*
Låima Pirkkalassa vuonna 1433 (vrt. *lotma*, *loima* ja *Lodmaioki sokn* v. 1439) (Ojansuu
1926, 50; DF nro 2077). Saman sanan vanhempaa äännekantaa edustaa *Laurens Lodma-*
laynen Vanajan Hämeessä vuonna 1440 (DF nro 2364).

Toisensa poissulkevat äänne­muutokset δ :n vokaaliutuminen ja $\delta > l$ olivat produk-
tiivisia ja ekspansiivisia samanaikaisesti – siis toistensa kilpailijoita; esim. *Gudmundila*
> *Kulmundila* (v. 1580), *Lodmaioki* > *Loymeioj* (v. 1439), *Låima* (v. 1433) ja *Hadwala*
> *Hawala* (v. 1442) 'Hauvola' Harjavallassa; kaikki keskiaikaisessa Satakunnan maakun-
nassa. Koska vokaaliutuminen voidaan ajoittaa melko tarkasti, myös kilpaileva äänne-
muutos $\delta > l$ on ajoitettavissa samalla tarkkuudella. Kokemäenjoen alajuoksulle, Loimi-
joen varsille ((Huittinen–)Vampula–Loimaa–Tammela) ja Pirkkalaan vokaaliutuminen
ehdi ensin, Kokemäenjoen yläjuoksun varrelle Sastamalaan puolestaan $\delta > l$. Päinvastai-
sessa tapauksessa lopputuloksena olisi ollut ***Lolma*, ***Halvola* ja ***Kuimuntila*. Täten
voi arvella, että äänne­muutoksen $\delta > l$ leviäminen sedentaarisen väestön parissa on
tapahtunut seuraavien naapuripitäjien muodostamaa reittiä: Nousiainen <–> Yläne <–>
Köyliö <–> Huittinen <–> Sastamala <–> Pirkkala <–> Kangasala <–> Padasjoki. Koska

äänteenmuutoksen leviämissuunta kulloisenkin pitäjän kohdalla ei ole varma, olen piirtänyt nuolet molempiin suuntiin. Vanajan Hämeeseen äänteenmuutos $\delta > l$ lienee levinnyt Pirkkalan suunnalta. Huomattakoon, että Ulvilan Palus kuului myöhäiskeskiajalla Huittisiin ja Suodenniemi Sastamalaan (Suvanto 2001, 256, 1222, 1480).

Vanhin tuntemani todiste ensitavussa tapahtuneesta äänteenmuutoksesta $ey > öy$ (esim. *keyhä > köyhä*) on *Pøtha* 'Pöytyä' (< *pöytä*) vuodelta 1366 (Lehtinen 2007, 196–197; SPNK 2007, 364–365). Köyliön ruotsinkielinen nimi *Kjulo* (< mru. *Kiulo*) on lainattu jo paikkakunnan varhaissuomalaisesta muodosta **Keyliö* (Heikkilä 2014a, 177–178, Heikkilä 2014b, 314; Schalin 2014, 408–412). Koska puheena olevan suomenkielisen pitäjän ruotsalainen nimi *Kiulo* lienee lainattu muinaisruotsiin kirkonmies Henrikin surmapaikan nimenä viimeistään Pyhän Henrikin pyhimyskulttia luotaessa 1200-luvulla, osittainen assimilaatio $ey > öy$ lienee siten "herra Heinärikin" 1100-luvulle ajoittuvaa, lyhyeksi jäänyttä toiminta-aikaa (ks. esim. Heikkilä 2014a, 174–178; 2014b, 314) nuorempi.

Vanhin tuntemani todiste $p:n$ astevaihtelun myötä syntyneen heikon asteen * $\beta:n$ kehittymisestä $v:ksi$ on paikannimi *Korwensu* Mynämäessä vuodelta 1366 (REA nro 199). Vanhimmat tiedossani olevat todisteet assimilatorisen äänteenmuutoksen ($nt >$) $nd > nn$ tapahtumisesta ovat *i Satagunnom* 'Satakunnissa' vuodelta 1348, *Kynismeki* 'Kynnysmäki' (vrt. lyydin *kündüs* 'kynnys') Maskussa vuodelta 1376 ja piikkiöläinen henkilön- ja paikannimi *Matte Linumpæ* 'Linnunpää' vuodelta 1377. (Ojansuu 1926, 45; SSA s.v. *kynnys*; DF nro 543; SDHK nro 10796, 10955). Säilynyt nd -äänneyhtymä tavataan nimessä *Yhandes de Pohæranta* (vrt. *ihanne*) Mynämäessä vuonna 1373 (Ojansuu 1926, 45; SDHK nro 10292).

Vanhin tiedossani oleva varma todiste assimilatorisen äänteenmuutoksen ($mp >$) * $mb > mm$ tapahtumisesta on *Læmæte Kyalasta* (luettava *Lemmetty Kiialasta* < *lempi* (vrt. sukunimeen *Lemmetyinen*) Janakkalasta vuodelta 1383 (Ojansuu 1926, 46; Nissilä 1976, 16; DF nro 913). Mikäli vuodesta 1347 alkaen atestoituun hydronyymiin *Lammainen* sisältyy appellatiivi *lampi* (~ *lampare*) (Heikkilä 2014a, 203–205), kyseessä on vielä vanhempi todiste tapahtuneesta äänteenmuutoksesta * $mb > mm$. Lammainen on järvimäinen laajentuma, jokilampi (vrt. saPo. *luoppal* 'lompolo' ~ sm. *lampi*), Kokemäenjoessa nykyään padotun Lammaistenkosken alla – ja oli sitä vanhojen karttojen todistuksen perusteella jo ennen voimalapadon rakentamista (Rantatupa 2016, KA a71, 6/1–2; KP). Koska äänteenmuutokset $nd > nn$ ja * $mb > mm$ ilmentävät samaa assimilatorista logiikkaa, on perusteltua olettaa niiden tapahtuneen samaan aikaan kussakin murteessa.

Vanhin tiedossani oleva todiste yleisgeminatiosta on *Putta* 'Putta' Laitilassa vuodelta 1411 (perinteisesti [puttaa] < sm. *pudas* : *putaan* < *putahan* 'joen sivuhaara'; vrt. *Pudhasby* Kalannissa v. 1542, *Puthahalta*¹² Vehmaalla v. 1418 ja *Pihtiputtaa* 'Pihtipudas') (Mikkonen ja Paikkala 2000, 496; SPNK 2007, 335; SDHK nro 19175; NA). Yleisgeminatiosta on lukuisia esimerkkejä Uppsalan evankeliumikirjan katkelmassa ja Westhin koodeksissa

12 Painottoman tavun jälkeisessä tavussa <h> on lounaismurteissakin ollut tuolloin vielä osaksi säilyneenä (yhtäältä *Warkahanwori* 'Varasvuori' Paimiossa v. 1439 (SPNK 2007, 492), toisaalta *Jonne Thomanpoycæ* Mynämäessä v. 1424 (DF nro 1741)). Painottoman tavun jälkeinen [h] onkin säilynyt lounaismurteiden pohjoisryhmän pohjoisosissa nykyaikaan asti (Lyytikäinen et al. 2013, 16, 20).

1540-luvulta (Rapola 1965, 100–102; Jussila 1998, 319). Geminaation edellytyksenä on pitkän vokaaliaineksen esiintyminen jälkitavuuissa. Jälkitavujen pitkät vokaalit ja diftongit syntyivät supistumatietä jälkitavujen vokaalienvälisten konsonanttien (mm. *δ*, **γ* ja *h*) kadon seurauksena: esim. **makaðan* > *makaan* > *makkaan*, **sateyita* > *sateita* > *satteita* ja *kylähän* > *kylään* > *kyllään*. Paikannimen *Putta* geminaatallinen äänneasu todistaa painottoman tavun jälkeisen *h*:n kadosta. Varhaisin tarkasti ajoitettavissa oleva indiisi painottoman tavun jälkeisen *h*:n kadosta on *Vemo* (<- *Vehmaa* <- *vehmas* : *vehmaan*) vuodelta 1345 (DF nro 497, 564). Samainen vuosiluku 1345 on myös ääntenmuutoksen /ē/ > /ie/ ehdoton *terminus ante quem*, minkä todistaa se, ettei jälkitavuun *h*:n kadon myötä kuten ei myöskään sitä varhaisemman **γ*:n kadon myötä syntynyt pitkä *e*-äänne osallistunut diftongiutumiseen suomen länsimurteissa, kuten esimerkiksi sana(muodo)t *vetehe*n > *veteen* (> ***vetien*) ja **sateyen* > *sateen* (> ***satien*) todistavat (vrt. Rapola 1966, 357).

Sananloppuisesta **k*:sta (esim. **lähdek* 'lähde') ja kolmannen tavun **γ*:stä (esim. **lähteeyen* 'lähteen') en ole löytänyt keskiaikaisesta asiakirja-aineistosta jälkeäkään, joten ne ovat mitä ilmeisimmin kadonneet länsimurteista varhain.¹³ Sananloppuisen **k*:n paikalle tulleesta *t*:stä sekä säilyneestä sananloppuisesta *h*:sta (esim. *veneh*) ja sen paikalle tulleesta *s*:stä (esim. *venes*) on sen sijaan todisteita keskiajalta. Vanhimmat niistä ovat *Kainuslægdet*-niminen Köyliön ja Kokemäen pitäjän rajapaikka vuodelta 1429 (vrt. *madet* 'made' v. 1637) ja *Orismala* v. 1547 (vrt. esim. *Orihpæ* v. 1421) (REA nro 428, 584; Jussila 1998, 152; SPNK 2007, 306). Myös lounaismurteiden *h*-metateesi (esim. *pereh* > *perhe*) on jo varhain attestoitu, *Orhynnytto* "Orhinniitto" v. 1375 Mynämäessä (REA nro 232).

Vanhin varma todiste konsonanttityhtymän pilkkovasta vokaaliepenteesistä on *Lahadingoby* 'Lahdinko' Vehmaalla vuodelta 1443 (vrt. *Lagdhingosta* v. 1418; *Vehemo* 'Vehmaa' v. 1538) (Ojansuu 1926, 56; SPNK 2007, 497; DF nro 2513; SDHK nro 19175), epävarma todiste Halikon *Kolamesa-nääs* 'Kalmusnääs' (? <- **Kal(a)mus-niemi* <- *kalma*; vrt. *Kalmuskankare* yllä) vuodelta 1379 (SPNK 2007, 129–130). Muutama epenteettinen vokaali sisältyy myös Agricolan tuotantoon, esim. *kihilattu* (Rapola 1966, 224).

Vanhin tuntemani todiste ääntenmuutoksesta *iu* > *iü* > *ü*, kuten sanoissa *tiuris* > *tyiris* > *tyyris* ja (*liuhta* 'luuta, huiska, viuhka' -> *liuhtoa* 'huiskia' ->) **liuhdeh/k* > *ly(y)hde*, on puolestaan *Kyröierffui* 'Kiuruvesi' vuodelta 1446 (Julku 1987, 199, 202; SSA s.vv. *liuhtoa*, *lyhde*, *tyyris*; SPNK 2007, 167). Kyseisen assimilatorisen ääntenmuutoksen toteutumisehtona oli vokaaliyhdistelmä *iu-i/e*. Koska vokaaliyhdistelmä *iu-i/e* oli varhaisuumessa harvinainen, puheena oleva ääntenmuutos on päässyt tapahtumaan vain sanoissa (*kiperä* >> **kiβrV* >) *kiura* ~ *kiuru* ~ *kiuri* >> *kyyri* (> *kyyry*), (mru. *skiut* 'kyytihevonen' ->) **kiuti* (vrt. vi. *kiut* 'kyyti, ajo') >> *kyyti*, **liuhdeh* >> *lyyhde* (> *lyhde*) ja (kgerm. **deurijaz* 'kallis(arvoinen)' > kskand. **diuriz* ->) *tiuris* >> *tyyris*. Ääntenmuutosta tukivat sellaiset alun perinkin vokaaliyhdistelmän *yy-i* sisältäneet lainasanat kuin *ryyni* ja *ryyti* sekä vokaaliyhdistelmän *yy-i* kehittänyt *tyyni* (< *tyven*).

13 Kadonneen *γ*:n paikalle tavurajalle lisätystä *h*:sta (koska *veneh* : *venehet*, niin *sade* : *satehen* < **sadek* : **sateyen*) on sen sijaan todiste jopa Lounais-Suomesta; *Læcthehenmækj* Liedossa v. 1446 (Rapola 1965, 150).

Vanhimmat tuntemani todisteet siirtymä-äänneestä *v* ovat *Ewos* 'Evo' Lammilla vuodelta 1374 (< *Ekoi* : **Eyoin*; vrt. *Ekojärvi* Evolla ja *lauri ekolaynen* Tyrvällä), *Hauvenjoki* Pirkkalassa vuodelta 1433 ja *Ewos* 'Evo' vuodelta 1456 (SPNK 2007, 51–52; DF nro 830, 2077). Vanhin todiste siirtymä-äänneestä *j* on edellä kerrotusti Karjalankannakselta vuodelta 1323. Vanhin todiste *j*:stä siirtymä-äänneenä länsimurteiden alueelta on *Aytoymæienpæ* "Aittoimäjempää" (nyk. *Aittomäki*) Sastamalasta vuodelta 1366 (DF nro 747; SDHK nro 8957). Siirtymä-äänneiden esiintyminen todistaa niiden paikalla olleen frikatiivin (δ resp. γ) kadon tapahtuneen nimien vanhinta atestaatiota aiemmin.

Vanhin tunnettu todiste lounaismurteiden yhdestä erityispiirteestä eli klusiilien esiintymisestä astevaihtelun mukaisessa heikossa asteessaan *i*-loppuisen diftongin edellä on *Paraisten* ruotsinkielisessä nimessä *Pargas* (< **Paryainen* < vsm. **Parkainen* (*Parkainen* v. 1865)), joka on atestoitu lounaismurteiden mukaisessa äänneasussa vuodelta 1329 olevasta ensiesiintymästään (*Parvasa*) alkaen (Lehtinen 2007, 255; SPNK 2007, 320). Tämän äänne muutoksen vanhuudesta todistavat myös nykylevikiltään yleissuomalainen, mutta alun perin lounaissuomalainen sana *hevonen* < *hevoinen* < *hepoinen* (< *hepo*) ja laajalevikkinen sukunimi *Turunen* < *Turuinen* < **Turyuinen* < **Turku-inen* (SMS s.v. *hevonen*; Mikkonen & Paikkala 2000, 695–696). Vanhin todiste sisäheitosta on jo vuodelta 1295 nimessä *Custu* 'Kuusisto' (vrt. *Kuusto* 'Kuusisto' v. 1338 sekä Ruskon *Mertiala* ~ *Mærtilla* v. 1405 'Merttelä') (SPNK 2007, 201–202, 268).

Vanhin todiste savolaismurteille ominaisesta *ht*-äänneyhtymästä (<< mksm. **cc*) lienee nimipari *Wichtama* ja *witas maa* (vrt. *vitsa* ja *mehtä* : *metän*) Mikkelin seudulta vuodelta 1561 (Rapola 1969, 42). Vanhin tuntemani todiste geminaatta-affrikaatasta **cc* kehittyneestä geminaattaklusiilista *tt* on henkilönnimessä *Staffan Rottinen* "Ruotsinen" vuodelta 1561 (Mikkonen ja Paikkala 2000, 557). Epävarma todiste on jo vuodelta 1539 paikannimessä *Lauttila* 'Lautsia' (< *Lautsilta* < **Lautasilta*) Hauholla (SPNK 2007, 227; vrt. Ikola 1984, 114).

Lopuksi

Olemme huomanneet, että monen keskiajan suomen kielessä tapahtuneen äänne muutoksen syntyä, relatiivista kronologiaa suhteessa muihin varhaisuomalaisiin äänne muutoksiin ja maantieteellistä leviämistä ajan myötä voidaan ainakin jossain määrin seurata vanhojen asiakirjojen avulla. Paikoitellen aineisto mahdollistaa useamman äänne muutoksen toisiinsa suhteuttamisen jopa yksittäisen pitäjän tasolla. Esimerkistä käyvät sastamalalaiset paikannimet *Aytoymæienpæ* ja *Kwiwakangahannenæ*, jotka osoittavat, että *y*:n kato ja sitä seurannut tavunrajaisen siirtymävokaalin *j*:n synty edelsivät molemmat *h*:n katoa painottoman tavun jälkeisestä tavusta Sastamalassa puhutussa murteessa. Kun kyseiset nimimuodot sisältävän asiakirjan tiedetään olevan laadittu 27.9.1366 ja säilyneen nykypäivään keskiajalla vidimoituna eli oikeaksi todistettuna kopiona, saadaan

kyseisille äänne- ja muutosille myös *terminus ante/post quem* -ajoitus. (SDHK nro 8957).¹⁴ Mitä tulee keskiaikaisen suomen kielenmuistomerkkien oikeinkirjoituksen väitettyyn puutteellisuuteen (ks. esim. Ikola 1984, 112), sanoisin tutkimusaineistoni perusteella, että keskiaikaisiin asiakirjoihin sisältyvien suomen kielen aineiden oikeinkirjoitus ei useinkaan kalpene Mikael Agricolan teoksissaan käyttämille oikeinkirjoitustavoille, mitä tulee käytetyn ortografian kykyyn ilmentää suomen äännerakennetta, kuten esimerkiksi kirjoitusasuista *Tammisto*, *Koskelta*, *Sillankorwa* ja *Henrik Seppæ* ilmenee (REA nro 232, 239, 314; SDHK nro 19266).

Edellä käsitellyn todistusaineiston perusteella sekä äänne- ja muutos $\delta > l$ että $\delta > r$ näyttäisivät saaneen alkunsa jo (myöhäis)keskiajalla, edellinen 1300-luvun loppuun mennessä ja jälkimmäinenkin 1400-luvun alkupuolella. Nähdäkseni ei ole riittäviä perusteita pitää äänne- ja muutosia $\delta C > lC$ ja $\delta V > lV$ erillisinä eikä eriaikaisina, sillä molemmista on todisteita samalta ajalta (vrt. Rapola 1966, 221; 1969, 36). Äänne- ja muutos $\delta > r$ on esittämiäni todisteiden perusteella saanut alkunsa pari vuosisataa aiemmassa tutkimuksessa (esim. Rapola 1966, 96) oletettua aiemmin.

Jotta lukijan olisi helpompi saada kokonaiskäsitys käsittelemiäni äänne- ja muutosten kronologiasta, esitän oheisessa taulukossa kaikki edellä käsitellyt äänne- ja muutokset.

Äänne- ja muutosten kronologinen taulukko

äänne- ja muutos	terminus ante quem	arvio äänne- ja muutoksen alkamisajasta
$\bar{o} > uo$	811 jaa.	n. 650–750 jaa.
sisäheiton alkaminen suotuisissa äänneympäristöissä	1295	ei juuri ennen vuotta 1295
$\delta > \emptyset$ itämurteissa	1323	n. 800–1250
siirtymä-äänne <i>j:n</i> kehittyminen tavurajalle itämurteissa	1323	n. 1250–1323
klusiili heikossa asteessaan <i>i</i> -loppuisen diftongin edellä	1329	n. 800–1250
* <i>cc</i> > <i>θθ</i>	1340	n. 1200–1340
painottoman tavun jälkeisen <i>h:n</i> kato	1345	n. 1250–1300
<i>nd</i> > <i>nn</i>	1348	n. 1250–1348

14 Kirjoitusasuista <Aytoymæienpæ> ja <Kwiwakangahannenæ> ilmenee myös, että kaikki niiden ilmentämät kantasuomalaiset äänne- ja muutokset, eli *mäki : *mäken > *mäyen ja *kankasen > *kankazen > *kankahen (> *kankahan*; äänne- ja muutoksen *-Vhen* > *-V_hV₁n* (alkamisen) *terminus ante quem* on täten v. 1366) olivat jo tapahtuneet. Kantasuomen aika oli siis selvästi taakse jäänyttä aikaa Sastamalassa 1360-luvulla puhutulle suomen kielelle.

klusiilin vokaaliutumisen likvidan edellä	1359	ei juuri ennen v. 1359
(p:) *β > v	1366	selvästi ennen v. 1366
ey > öy	1366	n. 1150–1366
*γ > Ø	1366	n. 1300–1366
siirtymä-äänne j:n kehittyminen tavarajalle länsimurteissa	1366	ei juuri ennen v. 1366
ry > rj	1374	n. 1300–1374
siirtymä-äänne v:n kehittyminen	1374	n. 1350–1374
lounaismurteiden h-metateesi	1375	n. 1200–1300
mb > mm	1383	n. 1250–1348
ehdollinen äänteenmuutos lδ > ll	1390	n. 1250–1390
γj > δj	1405	n. 1250–1405
yleisgeminatsioonin synty	1411	n. 1400
δ > Ø painottoman tavun jälkeisessä tavussa länsimurteissa	1419	n. 1250–1350
ehdoton äänteenmuutos δ > l	1420	nuorempi kuin edellinen; n. 1350–1420
sananloppuisen -k:n paikalle -t	1429	n. 1350–1429
klusiilin vokaaliutumisen nasaalin edellä	1433	n. 1359–1433
epenteettisen vokaalin synty	1443	nuorempi kuin klusiilin vokaaliutumisen likvidan edellä; 1359–1443
iu > iü > ü	1446	n. 1350–1446
δ > r	1448	n. 1420–1448
*ya > aa, esim. *jalyat > jalaat	1456	n. 1350–1456
sananloppuisen -h:n paikalle -s	1547	vähän ennen vuotta 1547
(*cc >) θθ > tt	1561	ei paljon ennen v. 1561
(*cc >) θθ >> ht	1561	jonkin verran ennen v. 1561

Monille äänteenmuutoksille saadaan myös relatiivinen kronologia; esim. 1. */β, δ, γ + C_(likvidan)/ > /VC_(likvidan)/ ja 2. vokaaliepenteesi. Mikäli konsonantin vokaaliutumisen ja vokaaliepenteetin relatiivinen kronologia olisi ollut päinvastainen, esimerkiksi sanat *seura*, *kaula* ja *kaura* olisivat murteittain muodoissa **severa (< **seβera), **kaala (< **kayala) ja **kaara (< **kayara).

Mitä kirjoitukseni kannalta relevanttien kielivaiheiden nimiin ja ajoituksiin tulee, ehdotan seuraavaa, asiakirja-aineiston perusteella tehtyä jaottelua ja ikäystä (vrt. Ojansuu 1926, 37; Häkkinen 2014, 390): 1) esisuomi (= myöhäiskantasuomen jälkeisen läntisen

pohjoisitämerensuomalaisen kielimuodon käytännössä täysin dokumentoimattoman erilliskehityksen vaihe) n. 600–1232 jaa., 2) varhaisuomi (= osittain dokumentoidun, etenevässä määrin sisäisesti murteutuvan läntisen pohjoisitämerensuomalaisen kielimuodon erilliskehityksen vaihe) n. 1232–1540 jaa. ja 3) vanha kirjasuomi n. 1540–1820 jaa.

Olemme havainneet, että useimmat suomen murteiden tutkimuksessa todennetut fonologiset piirteet periytyvät keskiajalta – jo keskiajalta ja vasta keskiajalta. Niin ikään useimmat varhaisuomen rekonstruktioitasoon kuuluvat äänteenmuutokset ovat keskiajalta. Keskiaika on siten nimensä mukaisesti keskeinen ajanjakso suomen kielen (erillis)kehitykselle. Keskiajan suomen tutkimus on kuitenkin jäänyt yhtäältä suomen kielen varhaisimpien esimuotojen tutkimuksen ja toisaalta Mikael Agricolan kiistatta merkittävän elämäntyön varjoon. Myös keskiaikaisen suomen kielenmuistomerkkien työläämpi saatavuus on varmasti vaikuttanut varhaisuomen tutkimuksen vähäisyyteen. Siinä missä Agricolan tuotanto on saatavilla ns. yksissä kansissa, keskiaikainen suomi on hajallaan murusina tuhansissa erikielissä asiakirjoissa.¹⁵

Lyhenteiden ja merkkien selitykset

A > B	= A kehittyä muotoon B
A → B	= B on lainattu A:sta
A -> B	= B on johdos A:sta
**A	= kielenvastainen muoto
esism.	= esisuomi
kgerm.	= kantagermaani
kskand.	= kantaskandinaavi
miskand.	= muinaisitäskandinaavi
mksm.	= myöhäiskantasuomi
mru.	= muinaisruotsi
mven.	= muinaisvenäjä
vksm.	= varhaiskantasuomi
vsm.	= varhaisuomi

Lähteet

- AGRICOLA, MIKAEL 1544: *Rucoukiria, Bibliasta: se on molemistä testamentista, messuramatusta, ia muusta monesta, iota toysella polella luetellan, cocoonpoymettu Somen Turussa 1544*. Kansalliskirjasto. *Annales Regni Francorum*. www.thelatinlibrary.com/annalesregni francorum.html, luettu 22.11.2015.
- BENTLIN, MIKKO 2008: *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte. Der lexikalische Einfluß des Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 256. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- 2011: Early Finnish – A Medieval European Language. SÁNDOR CSÚCS, NÓRA FALK, VIKTÓRIA TÓTH ja GÁBOR ZAICZ (toim.): *Congressus XI. Internationalis Fenno-Ugristarum Piliscsaba, 9–14*.

15 Kiitän *Sananjalan* vertaisarvioijia sekä Unni-Päivä Leinoa, Anneli Pajusta, Helinä Uusitaloa ja Koneen Säätiötä. Erityiskiitos artikkelini kartan ohjeideni perusteella laatineelle Timo Rantaselle.

VIII. 2010 *Pars VI Dissertationes symposiorum ad linguisticam*, 16–20. Reguly Társaság, Piliscsaba.

DF = *Diplomatarium Fennicum*. <http://extranet.narc.fi/DF/index.htm>.

FMU = *Finlands medeltidsurkundur*. Samlade och i tryck utgifna af Finlands statsarkiv genom Reinhold Hausen 1910–1935.

GRÜNTAL, RIHO 1997: *Livvistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonyymit*. Castrenianumin toimitteita 51. Helsinki.

HAAVIO, MARTTI 1948: *Piispa Henrik ja Lalli. Piispa Henrikin surmavirren historiaa*. WSOY, Porvoo.

HEIKKILÄ, MIKKO 2013: Itämerensuomen ehdollisesta ääntenmuutoksesta /ai/ > /ei/. *Virittäjä* 117, 583–592.

——— 2014a: *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum*. Unigrafia, Helsinki.

——— 2014b: The Changing Language Situation in the Åland Islands and Southwestern Finland during the Late Iron Age. JOONAS AHOLA, FROG ja JENNI LUCENIUS (toim.): *The Viking Age in Åland: Insights into Identity and Remnants of Culture*, 303–321. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae Humaniora* 372. SKS, Helsinki.

——— 2015: *Iidesjärvi ja Iisalmi pisteenä lin päälle* – tutkielma Suomen Ii-alkuisten paikannimien alkuperästä ja suhteesta lapinraunioihin. *Muinaistutkija* 3/2015, 30–48.

HEIKKILÄ, TUOMAS 2007: *Vörndnaden av Sankt Henrik i Svenska riket*. HELENA EDGREN, TUUKKA TALVIO ja EVA AHL (toim.): *Pyhä Henrik ja Suomen kristillistyminen*, 100–126. Suomen Museo 2007.

HORSMA-AHO, OLAVI 2008: *Historiaa hiidentieltä. Pirkkalankylä*. Pirkkalan kyläyhdistys.

HUIKARI, RAUNO 2016: *Suomen tiet 1555*. <http://www.elisanet.fi/huikari/suomentiet1555.htm>, luettu 9.3.2016.

HULDÉN, LARS 2001: *Finlandssvenska bebyggelsenamn. Namn på landskap, kommuner, byar i Finland av svenskt ursprung eller med särskild svensk form*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.

HÄKKINEN, KAISA 2001: Millaista oli keskiajan suomi. TÖNU SEILENTHAL (toim.): *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum. 7–13.8.2000 Tartu. Pars IV. Dissertationes sectionum: Linguistica I*, 320–327. Trükk OÜ PAAR, Tartu.

——— 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY.

——— 2014: Finnish Language and Culture of the Viking Age in Finland. JOONAS AHOLA & FROG WITH CLIVE TOLLEY (toim.): *Fibula, Fabula, Fact. The Viking Age in Finland*, 389–398. *Studia Fennica Historica*. SKS, Helsinki.

HÄKKINEN, KAISA – TUPPURAINEN, ERKKI 2014: Kangasalan missalen suomenkielinen messu. *Sananjalka* 56, 7–28.

IKOLA, OSMO 1984: Suomen kielen historia. HEIKKI PAUNONEN ja PÄIVI RINTALA (toim.): *Nykysuomen rakenne ja kehitys. Näkökulmia kielen vaihteluun ja muuttumiseen*, 111–138. Tietolipas 95. SKS, Helsinki.

ITKONEN, TERHO 1972: Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta. *Historiallinen Aikakauskirja* 70, 85–112.

JAACKOLA, JALMARI 1925: Pohjois-Satakunnan vanha eräkulutuuri. *Satakunta. Kotiseutututkimuksia* V, 1–102. WSOY, Porvoo.

JULKU, KYÖSTI 1987: *Suomen itärajan synty*. *Studia Historica Septentrionalia* 10. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi.

JUSSILA, RAIMO 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. SKS ja Kotus, Helsinki.

JÄRVINEN, IRMA-RIITTA – TIMONEN, SENNI 2014: Pyhän Henrikin tiellä – mitä ”kansan muisti” kertoo? SARI KATAJALA-PELTOMAA, CHRISTIAN KRÖTZL ja MARJO MERILUOTO-JAACKOLA (toim.): *Suomalaisien pyhiinvaellukset keskiajalla. Kun maailma aukeni*, 321–340. SKS, Helsinki.

KAHLOS, MAIJASTINA – SARASTI-WILENIUS RAIJA (suom.) 2003: *Henrikin Liivinmaan kronikka (Heinrici chronicon Livoniae)*. SKS, Helsinki.

KALLIO, PETRI 2007: Kantasuomen konsonanttihistoriaa. JUSSI YLIKOSKI ja ANTE AIKIO (toim.): *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahntii miessemánu 21. beaivve 2007*, 229–249. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

——— 2013: Hämäläisen l:n ajoituksesta. *Virittäjä* 117, 266–271.

- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 188. SKS, Helsinki.
- KOSKI, MAUNO 1967: *Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue. Semanttinen tutkimus I*. Turun yliopiston julkaisuja, Turku.
- 1970: *Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue. Semanttinen tutkimus II*. Turun yliopiston julkaisuja, Turku.
- KOTIVUORI, YRJÖ 2005: *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*: Henrik Lilius. KP = *Karttapaiikka*. Maanmittauslaitos. <http://kansalaisen.karttapaiikka.fi>.
- KROONEN, GUUS 2013: *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Brill, Leiden.
- LEHTINEN, TAPANI 2007: *Kielen vuosituhanet. Suomen kielen kehitys kantaauralista kantasuomeen*. SKS, Helsinki.
- LUOTO, KIRSI 2013: *Lempäälä Säijä. Arkeologinen inventointi 2013*. Museovirasto. <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>.
- LYYTIKÄINEN, ERKKI – REKUNEN, JORMA – YLI-PAAVOLA, JAAKKO (toim.) 2013: *Suomen murrekirja*. Gaudeamus, Helsinki.
- LÄNTINEN, AARRE 1996: Elinan surmavirsi. HELENA HONKA-HALLILA (toim.): *Vesilahti 1346–1996*, 116–129. Vesilahden kunta ja seurakunta.
- MATINOLLI, VEIKKO 2012: *Suomen kuppikivet I. Länsirannikko ja Pirkanmaa*. BoD, Helsinki.
- MIKKONEN, PIRJO – PAIKKALA, SIRKKA 2000: *Sukunimet*. Otava, Helsinki.
- Muinaisjäännösrekisteri. *Museovirasto* kulttuuriympäristö.nba.fi/netsovellus/rekisteri/portaali/mjreki/read/asp/r_default.aspx, luettu 5.4.2016.
- NA = *Nimiarkisto*. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- NAHKOLA, KARI 1987: *Yleisgemmaatio. Ääntenmuutoksen synty ja vaiheet kielisysteemissä erityisesti Tampereen seudun hämäläismurteiden kannalta*. SKS, Helsinki.
- NISSILÄ, VIJO 1976: *Suurvanajan nimistöä*. Eripainos Vanajan historia I.
- OJANSUU, HEIKKI 1926: Lisiä keskiajan suomen tuntemukseen. Jälkeenjääneistä papereista. *Satakunta. Kotiseutututkimuksia* VI, 37–56.
- PAUNONEN, HEIKKI 1974: *Monikon genetiivin muodostus suomen kielessä I*. Johdanto. *Yksivartaloisten kaksitavujen monikon genetiivi suomen murteissa*. SKS, Helsinki.
- PEKKANEN, TUOMO 1963: Suomi, vir honorabilis inter suos anno 811. *Virittäjä* 67, 266–270.
- PITKÄNEN, RITVA LIISA 1985: *Turunmaan saariston suomalainen lainanimistö*. SKS, Helsinki.
- RANTATUPA, HEIKKI 2016: *Historialliset kartat*. Jyväskylän yliopisto. www.vanhakartta.fi, luettu 24.7.2016.
- RAPOLA, MARTTI 1965: *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneasun kehitys*. SKS, Helsinki.
- 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. SKS, Helsinki.
- 1969: *Johdatus suomen murteisiin*. Kolmas painos. SKS, Helsinki.
- REA = *Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok*. Facsimile version of the 1890 edition with a new introduction and translations of the original preface and the register of documents with brief introductions. Kansallisarkisto 1996.
- SAARIKIVI, JANNE 2007: Finnic Personal Names on Novgorod Birch Bark Documents. *Slavica Helsingensia* 32, 196–246.
- SALO, UNTO 2003: Oliko Kalanti muinaismaakunta. VEIJO KAITANEN, ESA LAUKKANEN ja KARI UOTILA (toim.): *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle*, 13–91. SKS, Helsinki.
- SCHALIN, JOHAN 2014: Scandinavian–Finnish Language Contact in the Viking Age in the Light of Borrowed Names. JOONAS AHOLA & FROG with CLIVE TOLLEY (toim.): *Fibula, Fabula, Fact. The Viking Age in Finland*, 399–436. Studia Fennica Historica. SKS, Helsinki.
- SDHK = *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev*. <http://riksarkivet.se/sdhk>.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKVR = *Suomen Kansan Vanhat Runot*. SKS. skvr.fi.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- SPNK = *Suomalainen paikannimikirja*. SIRKKA PAIKKALA (päätoim.). Karttakeskus ja Kotimaisten kiel-

ten tutkimuskeskus. Helsinki 2007.

- SSA = *Suomen sanojen alkuperä 1–3. Etymologinen sanakirja*. ERKKI ITKONEN ja ULLA-MAIJA KULONEN (toim.) 1992–2000. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556 / Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Kotus ja SKS, Helsinki.
- SUVANTO, SEPPÖ 1973: *Satakunnan historia III. Keskiaika*. Satakunnan Maakuntaliitto r.y.
- 1988: Talonpoikainen Tampere keskiajalta 1600-luvun puoliväliin. PENTTI ALHONEN, UNTO SALO, SEPPÖ SUVANTO ja VILJO RASILA (toim.): *Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua*, 163–313. Tampereen kaupunki.
- 2001: *Vanhan Satakunnan henkilötiedosto 1303–1571*. www.narc.fi/ suvanto, luettu 28.11.2015.
- VAHTOLA, JOUKO 1980: *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. Studia Historica Septentrionalia 3. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi.
- 1996: Vesilahden asutusnimet. HELENA HONKA-HALLILA (toim.): *Vesilahti 1346–1996*. Vesilahden kunta ja seurakunta.
- 2003: *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Otava, Helsinki.
- VIRTARANTA, PERTTI 1958: *Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus suomen murteissa*. SKS, Helsinki.
- 1984: **Mäden*-tyyppinen monikon genetiivi vanhassa kirjasuomessa ja paikannimissä. HEIKKI PAUNONEN & PÄIVI RINTALA (toim.): *Nykysuomen rakenne ja kehitys 2. Näkökulmia kielen vaihteluun ja muuttumiseen*, 155–174. SKS, Helsinki.
- WAHLBERG, ERIK 1963: *Finska ortnamn i norra Sverige*. Tornedalica Nr 2. Luleå.
- WESSÉN, ELIAS 1968: *Svensk språkhistoria. I Ljudlära och ordböjningslära*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

MIKKO HEIKKILÄ: *On the chronology of Early Finnish sound changes*

This article deals with the relative and absolute chronology of Early Finnish sound changes in the light of existing documents originating from the period of Early Finnish, which largely coincides with the Finnish Middle Ages (ca. 1200–1540 CE). Early Finnish refers to a western North Finnic idiom situated in time between Late Proto-Finnic, which was probably spoken in the early Iron Age, and Old Literary Finnish, which dates to the first centuries of the modern era. The chronology of Early Finnish sound changes is poorly known. The emergence, spread, and chronology of many Early Finnish sound changes can be investigated with the help of extant medieval documents containing Finnish words. For instance, the sound changes $\delta > l$ and $\delta > r$ probably date back to the 15th century. In fact, the majority of the phonological features documented in Finnish dialects during recent centuries originated in the Middle Ages. Consequently, the Middle Ages were an essential period in the development of the Finnish language.

Mikko Heikkilä
mikko.k.heikkila@uta.fi

Kieli-, käänös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö,
Kanslerinrinne 1, Pinni B 4096, 33014 Tampereen yliopisto

